

1. Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары окутуу боюнча:

1. Окуу планында кыргыз тилинин алган орду тууралуу

Өзгөргөн жаңы окуу планында окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилине 1-класстан 11-класска чейин, ар бир класста (кыргыз адабиятынан сырткары) 3 сааттан бөлүнгөн. Бул сааттар өткөн жылдагыга караганда кыйла айырмалуу экендиги көрүнүп турат, тактап айтканда, 5,8,11-класстарга мамлекеттик тилди окутуу үчүн 1 сааттан кошулду.

Ал сааттар төмөндөгү окуу материалдарын тереңдетип окутууда жана ал материалдарды кепте колдонуп сүйлөө сабактарын жүргүзүүдө, т.а.:

-5-класста: бул класстын 1-чейрегинде татаал сөздөр, алардын жазылышы, 2-чейректе зат атоочтордун жөндөлүшү, 3-чейректе сын атоочтун даражалары, 4-чейректе өтүлгөндөрдү кепте бышыктоо темасын өткөндө жана аларга жараша практикалык багытта оозеки –жазуу иштерин жүргүзүүдө;

-8-класста: бул класстын 1-чейрегинде толуктооч темасын, 2-чейректе бышыктооч, 3-чейректе бир өнчөй мүчөлөр, 4-чейректе өтүлгөндөрдү бышыктоо темасын темасын өткөндө жана аларга жараша практикалык багытта оозеки –жазуу иштерин жүргүзүүдө;

-11-класста текст, анын түзүлүшү, тексттин темасы, идеясы, текст түзүүгө машыгуу, нерсени сүрөттөп айтуу жана жазуу, болуп өткөн окуяны баяндап айтуу жана жазуу, үндүүлөрдүн үндөшүүсү, үнсүздөрдүн сөз ичинде алга жана артка жылышы, фразеологизмдер жана бул темалар боюнча оозеки-жазуу түрүндөгү машыгуу, көнүгүү иштерин жүргүзүүдө пайдаланылат.

Бул учурда мугалим окуучулар менен:

- оозеки-жазуу түрүндө диалог түзүү;
- үйрөнгөн окуу материалдарын кебинде колдонуп аңгемелешүү;
- темага ылайык сүрөттөр менен оозеки-жазуу жүзүндө сүйлөм жана текст түзүү;
- кырдаалдарга жараша аңгемелешүү ж.б. машыгуу жумуштарын жүргүзүшөт.

Ал эми өзбек тилинде окуган мектептерде кыргыз тилин окутууга 1,2,3,4,7,8-класстарда 2 саат, 5,6,9,10,11-класстарда 3 саат бөлүнгөн.

Байкалып тургандай, 5,6,9,10,11-класстарда жумасына 1 сааттан кошулган. Бул сааттар:

-5-класста: 1-чейректе үндүү жана үнсүз тыбыштардын жазылышында, 2-чейректе кош жана кошмок сөздөрдү жазууда, 3-чейректе башка тилден келген сөздөр темасын тереңдеп өткөндө, 4-чейректе фразеологизмдер темасын өткөндө;

-6-класста: 1-чейректе- сын атоочтун даражалары, 2-чейректе-сан атоочтун түрлөрү, 3-чейректе-ат атоочтун түрлөрү, 4-чейректе-диалектилик сөздөр темасын өткөндө;

-9-класста: 1-чейректе - бир тутумдуу жөнөкөй сүйлөмдөр темасын, 2-чейректе-жөнөкөй сүйлөмдөрдүн кептеги колдонулушун, 3-чейректе татаал сүйлөмдүн түрлөрүн, 4-чейректе-иш кагаздардын үлгүлөрүн үйрөнүү сабактарында;

-10-класста: 1-чейректе-стилдер темасын, 2-чейректе- үндүүлөрдүн алга жана артка окшошуп айтылышын, 3-чейректе жазуу эрежелерине машыгууда, 4-чейректе- фразеологизмдер темасын өткөндө;

-11-класста: 1-чейректе- текст темасын, 2-чейректе-стилдерди, 3-чейректе- кептин түрлөрүнө машыгуу, 4-чейректе-фразеологизмдер темасы боюнча машыгуу сабактарын өтүүдө пайдаланышса болот.

Бул учурда мугалимдер аталган сааттардын өлчөмүндө грамматикалык темалар боюнча окуучулар менен теориялык мүнөздө жаттап- кайталап айтуу менен эмес, ал темаларды практикада колдонуп сүйлөп машыгуу, бышыктоо, кеп өстүрүү багытында иш алып баруулары керек.

мамлекеттик тилди үйрөтүүгө туура пайдаланып, календардык план түзүүдө окуу программасында берилген материалдардын оор-жеңилдигине жараша максаттуу бөлүштүрүү зарыл. Ал, адегенде, тилди үйрөнүүгө басым коюунун зарылдыгын айгинелейт. Ошондуктан, кыргыз тили мугалимдери мындай мүмкүнчүлүктү туура пайдалануусу кажет.

Окуу программасы менен иштөөдө эмнелерге көңүл коюу керек?

Бул окуу жылында мурдагы колдонулуп келаткан программалар (Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-11-класстары үчүн кыргыз тили программасы, 2010-ж., түзүүчүлөр: С.Рысбаев, А.Алымова ж.б.) сунуш кылынат. Алсак, **орус тилинде окуган** мектептердин программасы боюнча иштөөдө:

- 1-4-класстардын программасы кырдаалдык-тематикалык негизде түзүлгөн, алардын грамматикалык материалдары менен бирге сүйлөшүү үлгүлөрү да бирге берилгенине, зарыл керектүү активдүү лексикалык минимумдар да сунушталганына;

- ортоңку жана жогорку класстарда негизинен грамматикалык материалдарга негизделгенине, ошентсе да, ар бир грамматикалык формаларга ылайык сүйлөшүү үлгүлөрү менен окуу тематикалары коштолгонуна;

-программанын жалпы түзүлүшү төрт концентрге бөлүнгөнүнө, андагы ар бир концентрдин мүнөздөмөсүнө, андагы негизги милдеттер катары - окуу, машыгуу жана жатыгуу көндүмдөрүнө, кеп ишмердүүлүктөрүнүн түрлөрү болуп эсептелинген: жазууга, окууга, угууга жана окууга коюлган дидактикалык талаптарга, жазуу жумуштарынын түрлөрү менен көлөмдөрүнө айрыкча көңүл буруу керек.

Анткени булар жылдык календардык планды түзүүдө, күндөлүк сабактарды пландоодо, жазуу иштеринин түрлөрү ургүзүүдө, алардын көлөмдөрүн аныктоодо жетекчиликке алынат жана жалпы методикалык багыттарды көрсөтүп турат.

Өзбек тилинде окуган мектептер 2007-жылы жарык көргөн кыргыз тили программасы (1-11-класстар үчүн, түзүүчүлөр: Т.Аширбаев, С.Рысбаев, З.Тагаева ж.б.) жетекчиликке алынат.

2. Бул окуу жылында окуу орус, өзбек жана тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутууда төмөндөгү маселелерге айрыкча көңүл бурулат:

Биринчиден, кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүдө окутуунун практикалык багытына айрыкча көңүл бөлүнөт. Бул-сабакты коммуникативдик багытта уюштуруунун зарылдыгын эске салуу менен, ал аркылуу балдардын кыргыз тилинде сабаттуу болуусуна, оюн түрдүү кырдаалдарда жазуу, оозеки түрүндө билдире алуусуна жол ачуу максатын көздөйт. Окуучулар тил үйрөнүү менен бирге, өлкө тууралуу маалыматтуу болуп, элдин маданиятын, тарыхын, адабиятын үйрөнүп, дилин түшүнөт.

Бул үчүн мугалим, ири алдыда, окутуунун методун туура тандоосу керек. Учурда көпчүлүк кыргыз тили мугалимдери грамматика-катормо методун гана колдонуу менен сабак өтүп келишет, грамматикалык-лексикалык каражаттарды орусчага которуп берүү менен чектелишип, класста кыргызча кепти түшүнүү зарылчылыгын түзүшпөйт. Ошондуктан, орус, тажик, өзбек тилдүү класстарда балдар кыргыз тилин үйрөнүү зарылчылыгы жаралбайт. Ал үчүн, адегенде, мугалим сабакта окуучу менен жеке карым-катышын, класстагы уюштуруу-методикалык иштерди кыргыз тилинде гана жүргүзүүсү, ошону менен бирге, окуу материалдарынын тили да кыргыз тилинде гана болуусу зарыл. Мунун өзү тилди үйрөтүү методикасындагы «кайсы тилди үйрөтсөн, сабакты ошол тилде жүргүз» деген жобого туура келет.

Экинчиден, кыргыз тилин үйрөтүүнү максаттуу жүргүзүүдө жана окуу материалдарын топтоодо күндөлүк сүйлөшүү чөйрөлөрүн тактап алуунун мааниси чоң. Ал сүйлөшүү чөйрөлөрү: баланын өздүк чөйрөсү, окуу-таануу чөйрөсү, социалдык-маданий чөйрө, жүрүм-турум, этикет, күндөлүк турмуш-тиричилик жана табият чөйрөсү болуусу ыктымал.

Үчүнчүдөн, бул чөйрөлөрдүн ар бирине ылайык сүйлөшүү кырдаалдары түзүлөт. Мисалы, баланын өздүк чөйрөсүнө ылайык- өзүн тааныштыруу, окуу-таануу чөйрөсүнө ылайык-сабак качан болорун айтуу, социалдык-маданий чөйрөгө ылайык-окуган китеби тууралуу аңгемелешүү, жүрүм-турум, этикет боюнча-кыргызча уруксат, кечирим суроого үйрөнүү ж.б.

Мында мугалим негизги көңүлдүү грамматикага эмес, сүйлөтүүгө үйрөтүүгө басым коюусу, грамматикалык формалардын кептин курулуш материалы катары кызмат кылуусун туура түшүнүүсү кажет.

Мындагы негизи аракет окуучунун ишмердүүлүктөрүн уюштурууда жеңилден – оорго, оордон – адымдоого, жөнөкөйдөн-татаалга, татаалдан-чыгармачылыкка карай багытталган деңгээлдеринде системалуу түрдө иш алып барылат.

4. Окуу жылында орус тилинде окуган мектептерде төмөндөгү окуу китептер пайдаланылат:

1-класс: «Кыргыз тилинде сүйлөйбүз», авт. С.Рысбаев, «Кыргыз тили»,
1 авт. Б.Ставинская, ж.б.

2-класс: «Кыргыз тили», авт. С.Алаева, Э.Абдраева ж.б.

3-класс: «Кыргыз тили», авт. А.Орузбаев, С.Рысбаев, ж.б.

4-класс: «Кыргыз тили», авт. С.Рысбаев, Н.Абылаева.

5-класс: «Кыргыз тили», авт. Алымова, ж.б.

5-класс: «Кыргыз тили», авт. А. Койлубаева, А. Койлубаева

7-класс: «Кыргыз тили», авт. А.Алымова, ж.б.

8-класс: «Кыргыз тили», авт. С.Ибрагимов.

9-класс: «Кыргыз тили», авт. И.Абдувалиев.

10-класс: «Кыргыз тили», авт. Абылаева, С.Ибрагимов, ж.б.

11-класс: «Кыргыз тили», авт. Н.Абылаева, З.Сарылбекова, ж.б.

С.Рысбаев, Б.Абдухамидова, К.Ибраимова, «Дилазык», класстан тышкаркы окуу китептери, Б.2009

Сунуш кылынуучу окуу-нормативдик жана методикалык адабияттар:

1. «Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун концепциясы», түз.С.Рысбаев,К.Добаев,Б,Абдухамидова // «Кутбилим», 03.11.10.

2. «Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-4-класстарынын окуу китептерине методикалык көрсөтмөлөр», авт. Ш.А.Адиев, С.К.Рысбаев, ж.б. Б.1993.

3. «Сөз өстүрүү албому», авт. С.Рысбаев, Б.2005.

4. «Окуу орус, өзбек жана тажик тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуунун мамлекеттик стандарты», -Б., 2006.

5. «Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык-практикалык маселелери», -Б., 2011.

6. «Кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн теориялык-методикалык негиздери», авт. С.Рысбаев, мугалимдер үчүн колдонмо, -Б., 2011.

Ал эми, окуу өзбек тилинде окуган мектептерде бул окуу китептер пайдаланылат:

1. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-класстары үчүн (авторлору: Эсеналиева К., Буйлякеева Р., Алыпсатарова А.), Бишкек, 2011-ж.

2. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 2-класстары үчүн (авторлору: Назаров А., Ашырбаев Т.), Ош, 2000-ж.

3. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 3-класстары үчүн (автору: Ашырбаев Т.), Бишкек, 2004-ж.

4. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 4-класстары үчүн (автору: Ашырбаев Т.), Бишкек, 2003-ж.

5. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 5-класстары үчүн (авторлору: Тагаева З., Акматова А.), Бишкек, 2003-ж.

6. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 6-класстары үчүн (авторлору: Жороев Т., Абдувалиева Б.), Ош, 2001-ж.

7. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 7-класстары үчүн (авторлору: Ашырбаев Т., Кадырова А., Ашимбаева З.), Бишкек, 2002-ж.

8. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 8-класстары үчүн (автору: Абдувалиева Б.), Бишкек, «Учкун», 2012-ж.

9. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 9-класстары үчүн (автору: Абдувалиева Б.), Бишкек, «Учкун», 2012-ж.

10. «Кыргыз тили», окутуу өзбек тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 10-класстары үчүн (автору: Тагаева З.), Бишкек, «Учкун», 2012-ж.

Сунуш кылынуучу окуу-нормативдик жана методикалык адабияттар:

1. С.Рысбаев, А.Акматова, «Өзбек мектептеринде кеп маданиятын окутуу», Ош, 2004-ж.
2. Б.Абдухамидова, «Кыргызча кеп адеби», методикалык колдонмо, -Б., 2007-ж.
3. Жат жазуулар жыйнагы, өзбек мектептеринин 5-11-класстары үчүн (түзүүчүлөр: Тагаева З., Акматова Б.), Ош, 2011-ж.

5. Секциялык иштерде кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн орчундуу маселелери катары төмөндөгү багыттарда кандай иш жүргүзүү керектиги боюнча эркин талаш-тартыш жүргүзүп, тажрыйба алмашылса максатка ылайык келет:

1. Кыргыз тилин Кыргызстандын бардык жарандарынын өз ара карым-катышынын куралы катары үйрөтүүгө кантип жетишүүгө болот?

2. Кыргыз тилин улуттук маданиятты таануунун каражаты катары үйрөтүүнү мектепте кантип уюштурса болот?

3. Кыргыз тилин кырдаалдык негизде окутууну кантип уюштурууга болот?

4. Кыргыз тили сабагын жүргүзүүдө окуучунун кызыгуусун жана аны үйрөнүүгө болгон ички талабын канткенде ойготууга болот?

5. Кыргыз тили сабагында эмне көнүлгө алынат: тилди окутуугабы же аны үйрөтүүгөбү?

С.К. Рысбаев

Б.А.Абдухамидова